

HENRY JOHN VAN LENNEP'E GÖRE AMASYA*

Ayşegül KUŞ**

Öz

Kurulduğu tarih kesin olmamakla birlikte, Amasya tarihin en eski dönemlerinden itibaren sahip olduğu jeo-stratejik önem nedeniyle pek çok milletin egemenlik tesis etmeye çalıştığı bir yer olmuştur. Antik dönemde Pontus Krallığı'nın merkezi olarak ön plana çıkan kent, daha sonra Roma hâkimiyetine geçmiştir. Amasya'nın ilk olarak Türk hâkimiyetine geçişi Danişmendliler tarafından 11. yüzyıl içinde olmuştur. 12. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir parçası olan şehir, 14. yüzyılın ilk yarısında İlhanlıların idaresi altına girmiştir. Nihayet Yıldırım Beyazid döneminde ise 1393 tarihinde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başladığı dönemde padişah ve şehzadeler tarafından buraya özel bir ihtimam gösterilmiştir. Kentin bir şehzade sancağı olması, onun önemini ve itibarını arttırmış ve şehrin Osmanlı Devleti açısından önemli bir merkez durumuna gelmesine yardımcı olmuştur. Son yıllarda şehir tarihi çalışmalarında araştırmacılar tarafından sıkça kullanılmaya başlayan seyahatnamelerde de, kentin bu özel öneminden dolayı askeri, idari, sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik durumuna ışık tutacak önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada amaç gezi notlarında şehir hakkında oldukça detaylı bilgi veren Amerikalı misyoner Lennep'in gezi notlarındaki izlenimlerinden yola çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısında kentin içinde bulunduğu fiziki, coğrafi, sosyal ve ekonomik durumu eleştirel bir bakış açısı ile ele alıp değerlendirmek, analiz etmek ve kimi katkılar sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Seyyah, Seyahatname, Lennep, Fiziki Yapı, İpekçilik, Protestan Misyonerlik Faaliyetleri.

AMASYA ACCORDING TO HENRY JOHN VAN LENNEP

Abstract

Although the foundation date of Amasia is not certain, it has become one of the places which many nations had tried to establish dominance on due to its geo-strategic position since the early historical periods. The town came to the fore with the capital of the Pontus Kingdom in the ancient ages and then it fell under the rule of the Roman Empire. The first Turkish dominance in Amasia took place in the 11th century during the Danişmendlis. Then the town became the land of the Anatolia Selçuk State in the 12th century and fell under the rule of İlhanids in the first half of

* Bu çalışma III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amaya Yöresi Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Makale Geliş Tarihi:27.01.2016. Yayın Kabul Tarihi: 09.03.2016.

** OMÜ Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü. İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, aysegulkus@hotmail.com

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

the 14th century. Finally Amasia became the land of the Ottoman Empire during the reign of Yıldırım Beyazid in 1393. When the Ottoman period began, the sultans and the princes gave great importance to it. The town being the Sanjak of the Prince, the prestige and the importance of the town increased as well and it helped it to become an important center for the Ottoman State. It is seen that the travel notes which have been made use of in the history of towns in recent years by the researchers provide considerable information for the reader regarding the military, administrative, socio-cultural, political and economic state of Amasia. Thus the purpose of this study is to critically understand, analyze the physical, geographic, social and economic condition of the town and make some contributions to Amasia in the second half the 19th century using the impressions of Lennep, who give detailed information in his book.

Key Words: Amasia, Traveller, Travel Notes, Lennep, Physical structure, Silk industry, Protestant Missionary Activities.

1.GİRİŞ

Amasya Anadolu'nun kuzey bölümünün orta kesiminde Canik Dağlarının güney tarafından başlayarak 40.15-41.05 kuzey enlemleri ile 35.00-36.30 doğu boylamları arasında yer alan Yeşilirmak ile Merzifon ovasını sulayan Tersekan ırmağının birleştiği noktanın batısında yer alan bir şehirdir.¹ Kentin hangi tarihte kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak çok eski zamanlardan itibaren şehrin "Amasia" adı hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Amasya'da dünyaya gelen ünlü tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon da kentin adının Amaseia olduğunu söyler.² Yine Amasya kent tarihine dair yazdığı eserle bilinen Hüseyin Hüsameddin ise kentin Amas adında biri tarafından kurulduğu için bu adı aldığını vurgular. İlk dönem Osmanlı kaynaklarında da Amasya adının bir değişikliğe uğramadan yer aldığı görülmektedir.³

Geo-stratejik bakımdan taşıdığı önem ve buna koşut olarak özellikle sahip olduğu askeri ehemmiyetle öne çıkan kentin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İlk olarak, şehir Pontus Krallarının önemli bir merkezi olarak dikkat çekmiştir. Ancak

¹ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Asayiş Bozukluğu ve Alınan Tedbirler", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Temmuz 2009), s. 981.

² Strabon, Coğrafya (Geographika), Çeviren: Adnan Pekman, Kitap XII, Bölüm I-II-III, İstanbul 1969, s. 59.

³ Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XI, 1996, s. 77.

Pontus devleti ile Roma arasında vuku bulan siyasi çekişmeler neticesinde Amasya, M.Ö. 71-70 yılında Roma Konsülü Lucullus tarafından ele geçirilmiştir.⁴ Bu tarihten itibaren Roma'nın hâkimiyeti altına giren şehir önemli idari ve dini bir merkez hakine geldi. Daha sonra 712 yılında Araplar tarafından Amasya ele geçirilse de, kent kısa bir süre sonra Bizans kuvvetleri tarafından tekrar alındı.⁵ Kapadokya'nın Türklerin eline ise XI. yüzyıl içinde geçtiği bilinmektedir. Yinanç şehrin Türk fatihini Danişmendliler maddesinde Emir Artuk Bey olarak göstermektedir.⁶ Osman Turan da Malazgirt Savaşından sonra Bizans imparatoru Diogenes'in tahttan düşürülmesi sonucunda yapılan antlaşmanın bozulması üzerine Sultan Alparslan'ın Emir Artuk önderliğindeki kuvvetleri Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği bilgisini vermektedir. Emir Artuk Bey de emrindeki Türk kuvvetleri ile birlikte Orta Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak bölgelerinde hızlı fetih hareketlerine girişmiştir.⁷

Sultan II. Kılıçarslan döneminde ise kent 1175 yılında Danişmendlilerden alınarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılmıştır. XII. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu Devleti'nin II. Kılıçarslan'ın oğulları arasında pay edilmesi ile Rükneddin Süleyman'ın hâkimiyeti altına girdi. Ancak Selçuklu hanedanının saltanatını kaybetmesi neticesinde, XIV. yüzyılın başlarında Moğol hâkimiyeti altına girdi. Bu arada İlhanlı emirlerinden olan ve Orta Anadolu'da bir devlet kuran Eretna'nın idaresi altına girdi.⁸ Daha sonra ise kente Emir Hacı Şad Geldi Paşa hâkim oldu. Nihayet 1393 yılında Yıldırım Beyazid döneminde Amasya Osmanlı Devletine katıldı.⁹

Kent Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra da geçmişte sahip olduğu önemi sürdürmeye devam etmiştir. İdari bakımdan sancak statüsünü elde eden şehir önemli bir yönetim merkezi olmuştur.¹⁰ Bunun yanı sıra, Osmanlı döneminde padişahlar ve şehzadeler şehre ayrı bir ihtimam göstermişlerdir. Örneğin 1393 yılında Çelebi Mehmed kente Sancak Beyi olarak gelmiştir.¹¹ 1414 yılında ise şehzade Murat, Rum Vilayeti Beyliği ile Amasya'ya geldi.¹² Ondan sonra ise sırasıyla, Şehzade Alaaddin

⁴ Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1970, I. Kısım, s. 143.

⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s.1.

⁶ M. H. Yinanç, "Danişmendliler", *İA*, C. III, s. 468.

⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 134.

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna", *İA*, C. IV. S. 309.

⁹ Şimşirgil, a.g.m., s. 79.

¹⁰ Kaya, a.g.m., s. 982.

¹¹ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1972, s. 277.

¹² Halil İnalcık, "Murad II", *İA*, C. VIII, s. 599.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Çelebi,¹³ Şehzade Bayezid¹⁴ ve Şehzade Ahmet Amasya sancakbeyliği yaptılar. Görüldüğü üzere, şehrin şehzade sancağı olması ona ayrı bir özellik katmış ve pek çok bakımdan Osmanlı devletinin önemli bir merkezi olmasına katkı sağlamıştır.

Seyahatnamelerin bir bölgenin yahut bir şehrin siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel durumuna ışık tutacak çalışmalar arasında görülmeye başlanması oldukça yeni bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşıma paralel olarak, son zamanlarda seyahatnamelerin diğer kaynaklarla birlikte akademik çalışmalarda artan hızla kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki, seyahatnameler yahut gezi notları doğrudan yazarlarının kayıt altına aldıkları gözlem ve incelemelerini birinci ağızdan anlatıldığı eserlerdir. Ayrıca bu kaynakların, çeşitli konular üzerinde önemli bilgiler ihtiva etmesi Osmanlı coğrafyasının ve tarihinin yazılı kaynakları arasında önemli bir yere sahip olmasına sebebiyet vermektedir. İşte bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısında misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Anadolu'da uzun süreli bulunmuş olan Henry J. Van Lennep'in¹⁵ "Travels in the Little-Known parts of Asia Minor" isimli eserinden yola çıkarak, onun Amasya kentine dair olan gözlemlerini irdelemek ve şehrin tarihine kimi katkılar sağlamaktır.

2.Şehrin Konumu ve İklimi

Amasya şehri, Yeşilirmak'ın oluşturduğu iki tarafı sarp ve yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur. Bu konumu nedeniyle şehir, doğu-batı yönünde

¹³ Halil İnalçık, Mehmed II", *İA*, C. VII, S. 507.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, C. II, s. 392.

¹⁵ Henry John Van Lennep, 18 Mart 1815 tarihinde Türkiye'de İzmir şehrinde doğmuştur. Lennep'in ailesi Hollanda'nın tanınmış ve eğitilmiş bir sülalesine dayanmaktadır. 1830 yılında ailesi tarafından eğitim amaçlı Amerika'ya gönderilen Lennep, ilk olarak bir dil okuluna devam etmiş ve akabinde ise dini ilimlerle uğraşmıştır. 1840 yılında "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) (Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası) misyoneri olarak Anadolu'ya gelmiştir. Lennep ilk misyonerlik faaliyetlerine İzmir'de başlamıştır. O, çalışmalarını genel olarak "çok ilginç bir ırk" olarak nitelendirdiği Ermeniler üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda 1840-1869 yılları arasında Anadolu, Suriye ve Balkanlarda yeni bir misyonerlik teşkilatı kurmuştur. Kendisinden sonra gelen misyonerler ve dini kuruluşlarla ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda başta İzmir (1840-44), İstanbul (1844-1854) Tokat (1854-56) olmak üzere Mısır ve Doğu'ya araştırma amaçlı seyahatler gerçekleştirmiştir. 1870 yılında yayımlanan "Travels in Little-Known Parts of Asia Minor" adlı eserinde Tokat, Amasya ve Sivas bölgelerine ve Hitit devrine ait bir çok arkeolojik kalıntı hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır bkz. Henry John Van Lennep, *The Oriental Album* :

genişleyebilmektedir. Bu dağlar, şehri adeta bir kale gibi çevreleyip dış saldırılara karşı korunaklı bir hale getirmektedir. Bundan dolayı güçlü birçok devlet bu bölgeyi ele geçirmek için mücadele etmiştir ve şehir bu özelliği ile büyük bir kültür birikimine sahip olmuştur. Bundan dolayı Anadolu'ya gelen birçok seyyah için Amasya büyük ilgi uyandırmış ve seyahatnamelerde önemli yer tutmuştur.¹⁶ Bu seyyahlardan biri de Henry John Van Lennep'tir.

İlk olarak Lennep, okuyucuya Amasya'nın coğrafi konumu ve iklimine dair bir takım bilgiler verir. O, kentin sahip olduğu coğrafi konumunu oldukça ilginç olarak niteler ve şu bilgileri verir:

“ Kent, kuzey ve güney istikametinde giden dar ve derin bir vadinin içinde konuşlanmıştır. Yaklaşık olarak şehrin 2 mil kuzeyinde olan bu vadi, biri kuzey-doğu, diğeri ise kuzey-batı istikametine ayrılacak şekilde iki kısma ayrılır. Bu iki kol, kısa bir süre sonra biri Taşlı Ova diğeri ise Merzifon Ovası olmak üzere geniş düzlüklere dönüşür. Vadinin bu iki kolu daha önce belirtildiği gibi biri Merzifon Ovasından gelen “Soosachan” (Tersekan) ırmağı tarafından, diğeri ise Yeşilırmak tarafından sulanır.”¹⁷ Devam eden satırlarda, seyyah, bu iki ırmak arasında Amasya'nın kuzey kısmına doğru ise zirveleri senenin büyük bir kısmı karla kaplı olan Ak Dağın uzandığını belirtir. O, kentin bu ilginç konumunun ve sulama amaçlı kullanılan kentten geçen çok sayıda ırmağın şehrin iklimi açısından da ilginç bir nokta oluşturduğunun altını çizer. Ona göre, Amasya'da yazlar sıcak geçmektedir. Çünkü kalkerli kayaların geniş yüzeyi her yönden güneşi tüm kente yansıtmakta ve bu da sıcakları dayanılmaz hale getirmektedir. Diğer taraftan kış ayları ise Ak Dağdan gelen sert rüzgârlar ve iki vadi arasından gelen hava akımı ile birleşince oldukça soğuk geçmektedir. Bununla birlikte, kentin doğu ve batı kısmında bulunan yüksek kayalar kenti güneşin yakıcı etkisinden her gün birkaç saatliğine koruma görevi görür.¹⁸

Twenty Illustrations; in Oil Colors of the People and Scenery of Turkey, Pars Tuğlacı (yay.haz.), İstanbul: Altayhan Matbaası, 1985, s.95.

¹⁶ Strabon Amasya şehrini tanımlarken, “İçinden İris nehrinin aktığı geniş ve derin bir vadide kurulmuştur. İnsan emeği ve tabiat buraya hem şehir hem de kale karakterini sağlamıştır. Burası yüksek ve çok sarp bir kaya olup dimdik nehre doğru iner ve nehir tarafında, şehrin kurulmuş olduğu yerde duvar şeklindedir ve iki tarafta da sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup tabii bir şekilde birbirlerine bağlıdırlar be muhteşem birer kule halinde yükselmektedirler” der. Strabon, a.g.e, s. 58.

¹⁷ Henry J. Van Lennep, *Travels in the Little-Known Parts of Asia Minor*, London 1870, C. I, s. 93.

¹⁸ Lennep, a.g.e., s. 93-94.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Görüldüğü üzere, seyyah Amasya şehrinin coğrafi konumu ve bu konumun iklim üzerinde yarattığı etkiyi anlamamıza katkı sağlayan birtakım bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Lennep, Amasya'nın sahip olduğu konumu ve bunun sonucunda oluşan iklim şartlarını ise oldukça ilginç bulduğunu sözlerine eklemektedir. Lennep'ten yaklaşık olarak 16 yıl sonra Samsun üzerinden Amasya'ya gelen Tozer de kentin iklimi konusunda benzer bilgiler verir. Tozer, kentte yaz aylarında artan sıcaklıkların dayanılmaz olduğunu ve şehrin yaz aylarında adeta sıcak bir fırını andırıldığını söyler. Fakat akşama doğru vadiden esen rüzgâr olmasa kentin sıcağına tahammül etmek zordur.¹⁹ Amasya'ya gelen seyyahların çoğu Amasya'nın iklimine değinirken, ikliminin çok sağlam ve havasının da yörenin en hoşu olduğunu ifade ederler.²⁰ Ayrıca seyyahın kente dair gezi notlarında dikkat çeken bir unsurun da, genel geçer bilgiler vermekten ziyade gerekçelendirerek ve detaya inen bir şekilde bilgi aktarması olduğu söylenebilir.

3.Kentin Fiziki Yapısı

Seyyah Amasya'nın fiziki yapısı üzerine de bize bazı bilgiler aktarır. O, ilk olarak eski şehir hakkında bilgi verir. Ona göre, hala eski şehrin kalıntılarının bulunduğu büyük kayalık kitlesi nehir yatağından yaklaşık olarak 800 yahut 1000 fit yukarıda yer almakta ve her taraftan dik bir şekilde yükselmektedir. Zirve ise kuzey ve kuzey-batı yönünde yer alan yilankavi dar bir yolla geçit vermektedir. Aynı zamanda tepede önemli bazı kalıntılar bulunmaktadır. Fakat nehir ile dağın eteği arasında bulunan ve onarım görme şansına sahip başka bir kale daha mevcuttur. Seyyah, kendi ifadesine göre, 1844 yılında ziyaret ettiğini söylediği kalenin üst tarafında bulunan odanın hala ayakta olduğunu ve bu odanın zeminin daha önceleri Türk askerleri tarafından kullanılan ok ve zırh gibi materyallerle dolu olduğu bilgisini verir.²¹ Gerçekten de Selçuklular ve Beylikler döneminde özellikle askeri bakımdan etkin bir rol oynayan kale, kentin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da bu

¹⁹ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881, s. 28.

²⁰Musa Yıldız, "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sında Amasya", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, I. Kitap, Amasya 13-15 Haziran 2007, s. 161. Evliya Çelebi, şehrin beşinci iklimde olduğunu, nehir kenarında kurulduğu ve arazisinin engebeli olması nedeniyle havasının ılıman olduğunu yazar. Ayrıca kışının sert geçtiğini söyler. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966, s. 488.

²¹ Lennep, a.g.e., s.88.

önemini muhafaza etti. Nitekim 16. yüzyılın başlarında kalede çok çeşitli silah malzemeleri yanında zahire de depolanmaktaydı.²² Seyyahın da belirttiği gibi, kale kente en hâkim bölge olan Harsene dağı üzerinde kuruludur ve kesme taşlardan yapılmıştır. Bu kale kimi Arap tarihçilerine göre Karsan Han, bazı batı tarihçilerine göre ise Pontus Kralı Mithridates tarafından inşa ettirilmiştir.²³ Ancak Lennep daha önce gördüğü bu materyallerin muhtemelen kaleyi ziyaret eden kişiler tarafından götürülmüş olabileceğini söyler.²⁴ Seyyahın verdiği bilgilerden, kalede bulunan ve tarihi öneme haiz olan malzemelerin ortadan kaybolduğu ve çalındığı anlaşılmaktadır.

Diğer bir batılı seyyah olan Tozer de kaldıkları hanın yakınında bulunan ahşap bir köprü üzerinden ve kentin dar sokaklarından geçerek 40 basamaktan oluştuğu söylenen merdivenlerden çıkarak kaleye çıktıklarını söyler. O, kalenin bir kısmının Pontus Krallığı dönemi, bir kısmının ise orta çağ Selçuklu izleri taşıdığını belirtir. Ayrıca Tozer kalede bulunan kimi kulelerin hala iyi durumda oldukları bilgisini de verir. Tozer, ünlü âlim Strabon'a atıf yaparak, bu kale duvarlarının imparatorluk sarayını ve kral mezarlarını çevrelediğini de sözlerine ekler. Seyyah kaleyi çevreleyen duvarların Mithridates Savaşlarında şehri ele geçirdiği sırada Pompey tarafından zarar gördüğünü ve Ankara Savaşında Sultan Beyazid'i yenilgiye uğratan Timur'un yedi aylık kuşatması karşısında ise başarılı bir şekilde dayandığının altını çizer.²⁵

Lennep, kale hakkında bilgi vermeye devam ederek şöyle der:

“Zirveden itibaren başlayan yolun aşağısında bulunan yaklaşık üçte birlik olan ve aşağı kaleye giden ve zor bir patika yolla geçit veren kısmı, dağın merkezine doğru olan istikamette bulunan ve tünele benzeyen bir noktadır. Buranın ağız genişlik olarak

---

²² Şimşirgil, a.g.m. s. 80.

²³ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştirenler: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara 1986, s. 48-53. Evliya Çelebi, kalenin Eski Arap kavimlerinden Amelika kavmi tarafından yapıldığını ve daha sonra birçok hükümdar tarafından düzenlemelerin yapıldığı bir Rum kalesi olduğunu yazar. Rumlardan Danişmentoğullarının aldığını, birçok defalar İran topraklarından gelen Azerbaycan hükümdarları tarafından kuşatıldıysa da alınmadığını belirtir. Danişmentlilerden Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara geçtiğini, Yıldırım Bayezid'in Timur'dan şehri korumak için fetihten sonra buraya şehzadesi İsa Çelebi'yi gönderdiğini ifade eder. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tefik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966, s. 482.

²⁴ Lennep, a.g.e., s. 88. Strabon da iki sivri tepenin bulunduğunu ve bunların birbirine dar bir geçitle bağlı olduğunu, her iki tarafından sahilden oldukça yüksekte olup, hiç bir kuvvetin aşamayacağı dik bir yokuşun bulunduğunu ifade eder. Strabon, a.g.e, s. 59.

²⁵ Tozer, a.g.e., s. 32-33.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

12 fit²⁶ ve yükseklik olarak ise 8 fittir Burada dağın eteğine doğru giden taştan yapılmış basamaklar bulunmaktadır. Ancak bu basamakların bazıları kırılmış ve eskimiş durumdadır. Aynı zamanda çakıla benzeyen gevşek taşlar nedeniyle üzerinde yürümek de oldukça meşakkatlidir. Aşağı doğru inerken bir elimizin üzerine yaslanmak zorunda kaldığımızdan, diğer elimizle de önümüzü aydınlatan mumu tutuyorduk. Burada her biri 6 inç²⁷ olan yaklaşık 150 basamak olmalıdır. Tünelin uzunluğu ise 75fittir. Aşağıda bulduğumuz tek şey taş yığınları ve bir miktar suydur.”²⁸ Devam eden satırlarda, seyyah benzer bir şeyi Tokatta da gördüklerini ancak orada gördüklerinin Amasya’dakinden sadece yükseklik derinlik ve diklik bakımından farklılık gösterdiğini vurgular.

Lennep, Tokat ve Amasya’da gördüğü ve tünele benzediğini söylediği bu yapıların, muhtemelen kalenin içinden dışarıya ile iletişimi sağlamak amaçlı kullanıldıklarını düşündüğünü belirtir. Şöyle ki; ona göre, eğer geçit bu amaçlı olmasaydı ne doğrudan dağın merkezine doğru bakar ne de diğer gördükleri örneklerde olduğu gibi dışarı çıkışı gösteren bir işaret olurdu.²⁹ Seyyah, kalede bulunan bu geçit üzerine farklı tartışma ve görüşler olmasına rağmen kendi düşüncesinin şu olduğunu ifade eder:

“Bana göre bu yapı içine yağmur sularının birtakım borular vasıtasıyla toplandığı su sarnıcı olmalıdır; çünkü böyle savunma amaçlı inşa edilen kalelerde su sarnıçlarının olmaması düşünülemez. Aksi takdirde birkaç günlük bir kuşatmaya dahi dayanamazlar. Fakat bu örnekler olmasa su sarnıcı olabileceğini gösterebilecek hiçbir işaret yok. Bu yapının su sarnıcı olduğuna karşı çıkan görüşler olmasına rağmen, zeminin oldukça dik oluşu ve aradan 25 yüzyıl gibi uzun bir zaman dilimi içinde geçidin ağzındaki kayaların yapısında oluşan değişiklikler göz önüne alındığında, benim yaptığım varsayımının daha akla yatkın olduğu görülmektedir”.³⁰

Seyyahın izlenimlerinden, kalenin altında bulunan ve tüneli andıran bu geçidin, mantık çerçevesinde ortaya koyduğu gerekçelerle bir su sarnıcı olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi de, eserinde

²⁶İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm uzunluktadır

²⁷ 1 inch 0,0254 metreye eşittir.

²⁸ Lennep, a.g.e., s. 88-89.

²⁹ Lennep, a.g.e., s. 89.

³⁰ Lennep, a.g.e., s. 89-90.

Amasya'ya dair bilgi verirken, kalede eski stilde inşa edilmiş bir saray, Yıldırım Beyazıd camii, barut depoları ve sarnıçlar olduğuna işaret eder.³¹ Buna binaen, Lennep'in Amasya'nın önemli tarihi sembollerinden biri olan kalenin fiziki yapısını oldukça detaylı bir gözleme tabi tuttuğu ve okuyucuya bu doğrultuda kimi bilgiler aktardığı dikkat çekmektedir.

Lennep, devam eden satırlarda ise bize kalede bulunan kral mezarları hakkında bazı bilgiler sunar. Ona göre, taştan kesilerek yapılmış bu ünlü kral mezarları kalenin güney-doğu tarafında ve şehrin manzarasına hakim bir noktada yer almaktadır. Bu mezarlara kalenin aşağı kısmından kayanın içine yapılmış yanal merdivenler vasıtasıyla çıkılmaktadır ve her bir mezar belli bir büyüklükte olan bir oda şeklindedir. Ancak baş kısmı ve etrafı kesilip oyularak yapılan kayadan bağımsız bir durumdadır. Bununla birlikte, seyyah nehrin sağ tarafından da buna benzer bir kral mezarının olduğu bilgisini verir. Ona göre bu mezarın girişinde Yunancaya benzeyen ve taşla oyulmuş "Yüce Rahip" yazısı bulunmaktadır.³² Görüldüğü üzere, Lennep antik dönemden itibaren ayakta duran ve kenti ziyaret edenlerin gezi notlarında yer vermeden geçmedikleri ünlü kral mezarları hakkında okuyucuya bir takım bilgiler vermektedir. Bu kral mezarlarının Tozer'in de ilgisini uyandırdığı ve gezi notlarında bu mezarlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi verdiği dikkat çekmektedir. Ona göre, birbirlerinden oldukça uzak mesafelerde inşa edilmiş ve bir yarıkla ayrılmış olan mezarlar iki gruptan oluşmaktadır ve sayıları 5 tane dir. Tozer, uzaktan bakıldığında mezarların fırınları andırdığını ancak yakından bakıldığında ise büyük bir lahite benzediğini söyler. Bu mezarlar kayalıklar içine oyularak yapılmış ve neredeyse aynı özelliklerini korumaya devam etmektedir. Mezarlara sayıları 3 ila 6 arasında değişen geniş basamaklarla ulaşılmaktadır. Tozer, bu mezarları inceledikten ve dik bir patika yol boyunca indikten sonra kayalık boyunca tırmanarak yüksek bir noktada bulunan ikinci grup olarak adlandırdığı iki kral mezarına da gider. O, daha ileride olduğunu söylediği mezarın, diğerinden daha yüksek bir noktada olduğunu ve iki mezar arası bağlantının kayanın ön tarafına yapılmış dik ve kaygan olan basamaklar vasıtasıyla sağlandığını belirtir. Bununla birlikte, Tozer, bu iki mezarın nehirden en az 300 fit yukarıda olduğunu ve bu noktadan vadinin sahip olduğu manzaranın ise nefes kesici

---

³¹ Şimşirgil, a.g.m., s. 80.

³² Lennep, a.g.e., s. 90. Strabon, bu dağlık bölgede kralların hem saraylarının hem de mezar anıtlarının bulunduğunu yazar. Strabon, a.g.e, s. 58.

olduğu bilgisini verir.³³

Seyyahın ilgisini çeken ve gezi notlarında bilgi verdiği diğer bir tarihi yapı ise su kanalıdır. Lennep, çok eski zamanlardan kaldığını söylediği bu su kanalının, vadinin doğu tarafında sert kayaların ön tarafına doğru uzun bir mesafe boyunca kesilerek yapıldığını söyler. Yaklaşık üç mil uzunluğunda olan aynı şeyin kentin güney tarafında da bulunduğunu belirtir. Ona göre kentin tarihi öneme haiz olan diğer yapılarıyla karşılaştırıldığında, bu su kanalı oldukça iyi durumdadır ve küçük bir para harcadığı takdirde eski işlevini görmeye devam edebilir. Ayrıca seyyah, su kanalının birbirine dik iki kesilmiş kısım ve düz bir zeminden oluştuğu bilgisini verir. Ona göre, su kemerinin üzerinde hala açık şekilde görülen keski aletinin izleri bulunmaktadır. Genişliği yaklaşık olarak 5 fittir ancak derinliği belli yerlerde önemli ölçüde farklılaşmaktadır ve genişliğinden daha az ve yoldan 6 fit yukarisindedir.³⁴ Seyyahın verdiği bilgilerden bu su kemerinin kenti ziyaret edenlerin dikkatini çeken ilginç bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Çok eski dönemlerden kalan bu yapı seyyahın çok ilgisini çekmiş olmalı ki devam eden satırlarda yapı ile ilgili bir efsaneyi de aktarır:

“Türklerin mantıklı açıklamasını yapamadıkları her şey için bir efsanesi vardır. Bu nedenle, onlara göre Amasya kralının kızı saraya bir su kaynağından su getiren kişi ile evleneceğini bu olmadığı takdirde asla kimse ile evlenmeyeceğine yemin eder. Kralın kızına aşık olan gençlerden biri bu işi yapmaya koyulur. Ancak çok fakir olduğu için tüm işi kendi elleri ile yapmak zorunda kalır. Fakat bu zahmetli işi ancak 95 yaşına geldiğinde bitirebilir. İş bitirdiğinde saraya prensesi istemeye gider ancak prenses çok uzun zaman önce ölmüştür.”³⁵

Seyyahın verdiği bilgilerden çok eski bir geçmişi olan yapının aynı zamanda ilgi uyandıran efsanesi ile birlikte hala halk arasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Geç Helenistik- -Erken Roma dönemine ait olan bu kanal, antik dönemde şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere yapılmıştır. Kanal kentin coğrafi yapısı göz önünde tutularak kayalar oyulup tüneller açılarak, kimi noktalarda duvar örülerek terazi

---

³³ Tozer, a.g.e., s. 33-35.

³⁴ Lennep, a.g.e., s.90-91. Strabon da kayaların içinde sarnıçların bulunduğunu, şehrin bu kayaktan faydalandığını belirtir. Buradan bir tanesi nehre bir tanesi de boğaza doğru olmak üzere kayalara boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur. Strabon, a.g.e, s. 59.

³⁵ Lennep, a.g.e., s. 91.

sistemine göre inşa edilmiştir. Kanalın Ferhat Dağının eteklerinde bulunmasından ötürü halk arasında Ferhat su kanalı olarak bilinmekte ve ünlü Ferhat ile Şirin Efsanesi ile ilişkilendirilmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ziyaretçiler açısından kentin önemli simgelerinden olmayı sürdüren bu yapının seyyahın da belirttiği gibi ilginç hikâyesi vardır.³⁶

Lennepe'nin kentin fiziki yapısı içinde dikkatini çeken diğer bir bina ise Bay Krug'un³⁷ uzun süre ikamet ettiği binadır. O, bu evin Pontus Kralının ikamet ettiği sarayın yakınında olduğunu söyler ve saraya dair bazı bilgiler verir. O, sarayın nehrin sağ tarafından birazcık geride yüksek bir zemin üzerinde inşa edildiğini söyler. Ona göre, yapı nehrin ikiye ayırdığı iki dik zirve arasında yer aldığından manzara olarak tüm şehre hâkim bir konumdadır. O, yapıdan geriye ayakta kalan şeylerin ise duvarlar, banyolar ve kilerler olduğunu fakat taşların büyük kısmının bina yapma amaçlı olarak sökülüp götürüldüğü bilgisini verir. Seyyah bir takım sebeplerle çıkmadıklarını söylediği eski sarayın bulunduğu noktaya hiçbir şey inşa etme izninin verilmediğini ve bu yerin ölü hayvan leşlerinin ve her türlü çöplüğün atıldığı bir yer olarak kullanıldığının da altını çizer. Buranın ziyaretçileri ise doğal olarak hayvan leşlerinden ve diğer çöplerden beslenen sokak hayvanlarıdır.³⁸ Seyyahın anlatımlarından bir zamanlar geçmişte antik dönemlere kadar uzanan imparatorluk sarayının harabeye dönüştüğü ve binanın inşa edildiği noktanın ise çöplük haline geldiği anlaşılmaktadır.

---

³⁶ Efsaneye göre, Ferhat, Persler döneminde yaşamış ünlü bir nakkaştır. Sultan Mehmene Banu'nun kız kardeşi Şirin için yaptırdığı köşkün süslemelerini yaparken Şirin'i görür ve birbirlerine aşık olurlar. Ferhat sultandan Şirin'i ister. Kız kardeşini Ferhat'a vermek istemeyen sultan onu oyalamak için Elma Dağı'nı delip şehre su getirdiği takdirde Şirin'i vereceğini söyler. Bunun üzerine Ferhat dağları delmeye başlar. Sultan, dağı delip suyun akacağı kanalı tamamlamak üzere olan Ferhat'ın yanına yaşlı dadısını gönderir ve Şirin'in öldüğü haberini ulaştırır. Bu haberi duyan Ferhat elindeki külüngü havaya fırlatır. Külüng başına düşer ve Ferhat orada ölür. Ferhat'ın öldüğünü duyan Şirin kayalıklara gelir ve kendisini kayalıklardan aşağı atar. Her iki sevgiliyi de kayalıklarda yan yana gömerler bkz. <http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/samsunamasya.pdf>.

³⁷ Seyyahın ifadesine göre Krug kente inançlı bir Hıristiyan ve aynı zamanda Evanjelist görüşleriyle bilinen Metz tarafından ipek böceği satın alma ve ticareti ile ilgilenmek üzere gelmiş ve uzun süre burada ikamet etmiştir. Lennepe'nin ifadelerinden, kenti daha önceki ziyareti esnasında da bu şahsın evinde konuk olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Seyyahın verdiği bilgilerden, bu şahsın batılı devletlerin iktisadi çıkarlarının takipçisi olarak kentte uzun süreli ikamet ettiği ve bu nedenle şehri oldukça iyi bildiği anlaşılmaktadır bkz. Lennepe, a.g.e., s. 92-94.

³⁸ Lennepe, a.g.e., s.91-92.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Tozer de kenti ziyareti esnasında eski imparatorluk sarayının bulunduğu noktayı ziyaret etmiştir. O da, bu sarayın kayaların çıkıntı yaptığı düz bir nokta üzerinde olduğunu belirttikten sonra, Lennep gibi nehrin ve şehrin manzarasına hâkim oldukça müstahkem bir konumda olduğunu söyler.³⁹ Ancak Lennep sarayın içinde bulunduğu duruma dair bilgi verirken, Tozer'in bu konuda bilgi vermediği görülmektedir.

Lennep, geniş bir nehrin ikiye ayırdığı ve Selçuklu mimarisi ile inşa edilmiş olduğunu söylediği çok sayıda köprüleriyle kentin, bu noktadan olağanüstü bir manzarası olduğunu belirtir. Ona göre, buradan şehre bakıldığında kale nehrin sol tarafında belirgin bir şekilde yükselmekte ve hala oldukça dik ve yüksek olan dağ ise nehrin sol tarafına bakmaktadır. Nehrin her iki tarafında ve kayalıkların eteğinde de evler uzanmaktadır. O, bu noktanın vadinin en derin noktası olduğunu buradan itibaren kentin genişleyen vadinin bahçelerle böğürtlenlerle dolu olduğunu vurgular.⁴⁰

Devam eden satırlarda da, seyyah kenti daha önceki ziyareti esnasında manzaranın sol kısmını oluşturan dağın zirvesine Bay Krug ve ailesi ile birlikte çıktıklarını söyler. Seyyah bu deneyimini de okuyucuya aktarır. Ona göre, eski sarayın arka kısmına düşen bu yerde oldukça dar bir yarık bulunmaktadır. Ancak okuyucuya buranın oldukça tehlikeli bir yer olduğunu ve kendilerini tehlikeye atmamalarını salık verir. Lennep, tahminlerine göre nehir seviyesinden 2000 fit, kaleden itibaren ise 1000 fit kadar yukarıya çıkmayı başardıklarını belirtir. Bu gezinti esnasında ise, kendi ifadesine göre, oldukça değerli olduğunu söylediği bazı fosil kabuklarına rastlamıştır.

4. Amasya'da Protestan Mezhebini Yayma Faaliyetleri

Lennep Amasya'da bulunduğu esnada kendisinin de bir misyoner olmasından ötürü kentte Avrupa'dan getirilecek bir nüfusla Protestanlık mezhebini kurma çalışmalarından da bahseder. O, bu türden çalışmaların 10 yıldan fazla bir süreden beri şehirde sürdüğünü söyler. Ona göre, bu doğrultuda çalışmalar yapması için iyi bir Hristiyan ve Protestan mezhebi hakkında derin bilgileri olan Bay Metz tarafından Bay Krug Amasya'ya gönderilmiştir. Aslında kendi ülkesi adına ipek ticareti yapmak için kentte bulunan Bay Krug ilerleyen zamanlarda şehirde Protestan mezhebine inanan bir cemaat oluşturma gibi bir fikre kapılmıştır. Bu bağlamda bireysel olarak misyonerlik yapmaktan daha etkili olacağı düşünülen bu plan çerçevesinde birbirlerini her

---

³⁹ Tozer, a.g.e., s. 33.

anlamda destekleyecek ve düzgün yaşamları ile İncil'i örnek alacak olan hem Hristiyan kadın hem de erkeklerden oluşacak olan bu grup vasıtasıyla kentte Protestan mezhebini diğer insanlar arasında yaymak mümkün olacaktı. Bu fikrin cazibesine kapılan Bay Krug ve diğer batılilar için ticari çıkarlar daha arka planda kaldı. Bu nedenle Almanya'dan Tanrı'nın sözlerini etraflarında bulunan insanlara tebliğ etmek üzere uygun oldukları düşünülen kişiler getirildi. Böylece şehirde yavaş yavaş marangozlardan, taş ustası, değirmenci, ayakkabıcı ve çeşitli meslek gruplarından eşleri ve çocukları ile iyi bir dindar oldukları düşünülen kişilerin sayısı artmaya başladı. Aynı zamanda bu gelenler arasında karısı da kendi gibi iyi bir Hristiyan olan okul müdürü ile gelecek vaat ettikleri düşünülen yarım düzine çocuk da bulunmaktaydı.⁴¹ Seyyah devam eden satırlarda ise bu konuda neler yapıldığını okuyucuya ayrıntılı olarak anlatarak şöyle der:

"Aynı zamanda bir şapel inşa edildi ve gerek yerli dilde vaaz verecek gerekse dini hizmetleri yerine getirecek olan dindar ve düzgün bir Ermeni okul müdürü temin edildi. Böylece gerek Hristiyan nüfusun kente getirilmesi gerekse İncil'den verilecek olan vaazlar yerli insanların konuştuğu dil ile olacaktı. Yani bir anlamda istenilen sonucu elde etmek için birbirini destekleyeceği düşünülen iki önemli araç devreye sokulmuş olacaktı."⁴²

Seyyahın verdiği bu bilgilerden, Amasya'da Protestanlık mezhebini yaymak üzere bir dizi hummalı faaliyete girişildiği anlaşılmaktadır. Aslında bu durum 19. yüzyılın başlarından itibaren batılı devletlerin Osmanlı topraklarında yaptıkları misyonerlik çalışmalarını da örnekler niteliktedir. Zira *Bütün dünyayı Protestanlaştırmak* idealiyle 19. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan misyonerler, ilk olarak Suriye ve Filistin'de başlatmış oldukları faaliyetlerini zaman içerisinde Türkiye topraklarının diğer noktalarında okul, hastane, yetimhane ve kilise gibi kuruluşlar açarak devam ettirme çabası içinde olmuşlardır. Bununla birlikte 1840'lı yıllardan sonra ise İngiliz ve Amerikan diplomatların himayesi altında bu faaliyetlerin hedef kitlesi de özellikle Ermeniler olmuştur.⁴³ Bu nedenle, Lennep'in gezi notlarında dindar ve düzgün biri

---

⁴⁰ Lennep, a.g.e., s.92.

⁴¹ Lennep, a.g.e., s.94-95.

⁴² Lennep, a.g.e., s. 95-96.

⁴³Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 11-15 Eylül 2006, s.80.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

olarak nitelediği bir Ermeni okul müdürünün, bu faaliyetleri yürütmek üzere görevlendirilmesinden söz etmesi ise yukarıda verilen bilgiyi teyit etmektedir.

Board misyonerleri Anadolu ve Orta Doğudaki çalışmaları neticesinde bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik, dini, tarihi, sağlık gibi konular üzerinde detaylı çalışmalar yapmışlar ve edindikleri yeni bilgiler doğrultusunda kendilerine yeni stratejiler belirlemişlerdir. Böylece bölgede meskûn olan Ermeniler, Gürcüler, Nasturiler ve Keldaniler gibi topluluklar üzerinde yoğunlaşarak bu toplulukları daha yakından tanımaya çalışmışlardır.⁴⁴ Lennep'in de gezi notlarında söz ettiği gibi, Amasya'nın tıpkı Tokat ve Merzifon gibi Anadolu'da Amerikan misyonerlerinin güzergâhları üzerinde bulunan önemli bir istasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyah devam eden satırlarda Amasya'da hayata geçirilmesi planlanan bu faaliyetler hakkındaki düşüncelerini de okuyucuyla paylaşır. O, bu projenin gerçekleşme olasılığının kendi deneyimlerine dayanarak zor olduğunu ve bu nedenle denenmesi planlanan bu projeye ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir. Aslında seyyahın 7 yılı aşkın bir süredir Amasya'ya sadece 60 mil uzakta yaşaması ve Bay Krug ile konu üzerinde sıkça istişarelerde bulunduğu düşünülürse böylesi bir projeyi hayata geçirebilmesi için kendisinin pek çok avantaja sahip olduğunu söyler. Ancak Seyyah bu projenin oldukça maliyetli bir iş olmasından ötürü birtakım çekincelerinin olduğunu altını çizer. Fakat mali mesele halledildiği takdirde oldukça pratik ve kişisel olarak büyük fedakârlıklar yapmaya hazır olan Bay Metz ve bölgeyi çok iyi bilen ve Amasya ve çevresinde oldukça önemli bir nüfuza sahip olan Bay Krug'un yardımları sayesinde bu projenin umut vaat edebileceğini de sözlerine ekler.⁴⁵

Lennep, bu projenin neden başarısız olduğuna dair de birtakım değerlendirmeler yapar. Ona göre, bunun ilk nedenlerinden biri kente gönderilenlerin yeterince dikkatli bir seleksiyondan geçirilmeden gönderilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu işten sorumlu olan kişi, yakinen bu insanları tanıma şansına

---

⁴⁴Aydın, a.g.m., s. 84. Örneğin, bu amaçla American Board, Eli Smith ve H. G. Otis Dwight'ı "Ermenistan" olarak adlandırdıkları bölgeye gönderdi. İzmir'de bulunan bu iki misyoner Balıkesir üzerinden İstanbul'a geçmiş Ermeni Patriği ile konuşmuştur. Daha sonra ise İzmit, Ankara, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Arpaçay, Tiflis, Şuşa, Datev,, Nahçıvan, Erivan, Eçmeyadzin, Tebriz ve Urmiye'de bulunmuşlardı. Seyahatleri esnasında bu iki misyoner özellikle Ermenilerin nüfus, sosyal, ekonomik, idari, eğitim ve kültür yapıları hakkında oldukça detaylı bilgi edinmiştir bkz. Aydın, a.g.m., s. 84.

⁴⁵ Lennep, a.g.e., s. 98.

sahip olmadığından ötürü güvendiği diğer insanların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmıştır. Seyyah diğer bir nedeni ise gelen göçmenlerin kendi ülkelerinde oldukça düzgün insanlar olarak yaşamalarına rağmen yabancı ülke topraklarına geldiklerinde ahlak ve din dışı birtakım hareketler sergiledikleri için geri gönderilmelerine bağlar. Seyyahın anlatımlarından Protestan mezhebini kentte yaymak amacıyla gönderilen insanların iyi bir seçimden geçirilmeden gönderildiği ve bu iş için uygun olmayan kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer önemli noktanın ise işin mali yönü olduğunun altını çizer. Seyyah projenin mali bakımdan büyük bir yük getirmesine rağmen büyük bir ciddiyetle yürütülmeye çalışıldığını söyler. Ancak iyi bir Hristiyan olmadıkları geldiklerinde anlaşılan kişilerin, kendileri ile kontrat yapıldığından geri gönderilmelerinin mümkün olmadığını söyledikten sonra Amasya'ya gelen bu insanların Tanrı'nın buyurduğu çizgide yaşayıp ve hareket etmemelerinden ötürü inançlı iyi bir Hristiyan olan Alman öğretmenin tüm çabalarına rağmen yerli insanlar arasında planlanan etkiyi yaratamadığını vurgular. Lennep bunun yerli halk tarafından yasal olan ancak Evanjelist mezhebinin tehlikeli sonuçlarının örnekleri olarak görüldüğünü söyler.⁴⁶ Görüldüğü gibi, Lennep'in American Board'a⁴⁷ bağlı ve bölgeyi oldukça iyi tanıyan biri olarak oldukça dikkatli gözlem ve analizler yaptığı dikkat çekmektedir.

Seyyah projeyi başarısızlığa götüren diğer önemli bir nedenin ise tıpkı Türkiye'deki yapılan bu tür çalışmalarda olduğu gibi gelenlerin alışık olmadıkları iklim koşulları olduğunu belirtir. Ona göre, bu insanlar kendilerine iklim koşulları konusunda verilen tavsiyeleri dinlememişlerdir. Bu durum ise bazı hastalıklar ve ölümlerle sonuçlanmıştır. Ancak bazıları zaman içinde yerli dili öğrenmiş ve toplumun belli konulardaki önyargılarına kendilerini adapte etmeyi başarmışlardır. Seyyah diğer önemli bir sebebin de batı ve doğu arasındaki sosyo-kültürel bakımdan farklı bakış

---

⁴⁶ Lennep, a.g.e., s. 98.

⁴⁷ ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) 1810 yılında Protestan Amerikan ahlakını, kültürünü ve yaşam tarzını yaymak amacıyla Boston'da kuruldu. ABCFM yönetim kurulu amaçlarını hem dinsel hem de sosyal duyguları içerdiğini belirtti bkz. Dilşen İnce Erdoğan, ""Merzifon'da Amerikan Misyonerler ve Ermeniler", *Akademik Tarih*, C.IV, s.11, 2005, s.18. Ayrıca 1820'li yıllardan itibaren American Board misyonerleri eğitim alanında Osmanlı vatandaşlarının karşısına son derece gelişmiş bir eğitim anlayışla çıkmaya başlamışlardır bkz. Hayati Aktaş, "İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesi", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya, 2007, s.423.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

açıları olduğunu belirtir. Şöyle ki; bir doğulunun gözünde bir batılı ahlaksızca nitelendirilebilecek pek çok şey yapabilir. Bunun en belirgin örneği ise cinsiyetler arasında yaşanan ilişkilerde gözlemlenebilir. Bu göçmenler beraberlerinde kendilerine özgü bazı gelenek ve alışkanlıklarını getirmişler ve geldikleri bu yeni topraklarda bunları sürdürebileceklerini hayal etmişlerdir. Ayrıca baskı ile yerli halkın sahip olduğu kimi gelenekleri benimsemek zorunda kalacaklarını düşünmemişlerdi. Elbette bu insanlar oldukça yüksek bir batı medeniyetinden, her bakımdan cahil kalmış bir doğu toplumuna gelmekteydiler. Bu yüzden her yönden kendilerini üstün görme gibi bir eğilim içindeydiler. Bu ise gelenlerin yerli halk tarafından sığ bir izlenimle değerlendirilmeleriyle sonuçlandı. Yerli halk, gelen bu göçmenleri ahlaki bakımdan oldukça zayıf olarak nitelendirdi ve bu insanlara karşı olumsuz ve nahoş bir izlenim oluştu.⁴⁸ Görüldüğü gibi, Lennep Osmanlı topraklarında sahip olduğu tecrübe ile ortaya çıkan sorunları oldukça sağlıklı bir analize tabi tutarak bilgi vermektedir. Bununla birlikte seyyah, Amasya'ya gelen batılıların kendilerini gelmiş oldukları doğu topraklarında her bakımdan daha medeni ve bilgili görmelerinden kaynaklanan üstenci ve sığ bakış açısının kentte yaşayan yerli halk üzerinde olumsuz etki yaratması neticesinde projenin başarısız olduğunun altını çizmesi önemlidir. Zira Lennep'in verdiği bu bilginin 19.yüzyılda giderek daha baskın hale gelen *ben ve diğerleri* ayırımından yola çıkarak dünyanın merkezine kendine koyan batının⁴⁹ yarattığı kendi doğu imgesini teyit ettiği söylenebilir.

Seyyah devam eden satırlarda kente nüfus yerleştirme ile eş zamanlı vaazların da yerli dillerde verildiğini söyler. Ancak yerli dillerde din öğretimi yapmanın yahut vaaz vermenin oldukça yavaş işlediğini ve yetersiz kaldığını belirtir.⁵⁰ Ona göre, Protestan mezhebini şehirde yayma ve kalıcı hale getirme konusunda yapılan faaliyetler, eğer kente dışardan nüfus getirme gibi bir girişim olmasaydı daha iyi ve kalıcı sonuçlar yaratabilirdi. Lennep bu görüşüne hem Bay Krug'un hem de Bay Metz'in katıldığını belirtir. Bununla birlikte seyyah bu projenin arzu ettikleri sonucu ve etkiyi yaratmamasının kendi açısından birtakım dersler çıkartmasına yol açtığını sözlerine ekler. Ona göre, pek çok kişi tarafından aptalca görülse de pek çok milleti

---

⁴⁸ Lennep, a.g.e., s. 99-100.

⁴⁹ Edward Said, *Oryantalizm, Batının Şark Anlayışları*, Berna Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.22.

⁵⁰ Lennep, a.g.e., s. 100.

dönüştürmeyi başarmış ve muhtemelen bu İmparatorluğu da dönüştürmeyi başaracak olan yalnızca İncil'i vaaz etmeye odaklanmak daha doğru bir yöntemdir. Bir yere Hristiyan nüfus getirme şeklinde mezhep yayma çalışmaları yapmak mantıklı gelebilir. Bu doğrultuda elde edilen deneyimler olumlu sonuçlar yaratmasa da, bu fikir hala bazıları açısından cazibesini korumaktadır.⁵¹ Seyyahın da belirttiği gibi, özellikle 19. yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinin altın çağı olarak görülür. Hristiyan inanç ve doktrinin tüm dünyada yayılması ve İncil'in vaaz edilmesi görevini üstlenen misyonerlerin kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü bir dönemde asıl amaçları ise ülkelerinin maddi menfaatlerini gözetmektir. Bu doğrultuda hareket eden misyonerler ellerinde İncil'le geldikleri ülkelerdeki insanlara insancıl yüzlerini göstererek asıl amaçlarını perdelemeye çalıştılar. Hâlbuki temel amaçları kendi devletlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini genişleterek jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olmaktı.⁵² Batılı kimi araştırmacılar da bu durumu teyit eden bilgiler vermektedir. Örneğin, Amerikalı Dr. Earle "Misyonerler ve din adamları dünyanın hiçbir ülkesinde, Türkiye'deki kadar emperyalizme hizmet etmemişlerdir" der.⁵³ Seyyahın anlatımlarından, bölgede Evanjelist doktrini yayma konusunda yapılan bu girişimin elde ettikleri deneyimlerden yola çıkarak tatmin edici olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, seyyah Amasya'da denenen bu projenin kendileri açısından iki önemli sonuç ortaya koyduğunu şu şekilde aktarır:

"Bu şekilde Protestanlığı yaymak için yapılan iş oldukça maliyetlidir. Koşulların en uygun olduğu yerlerde dahi elde edilebilecek sonuçlar tatmin edici değildir. Fakat bütün yabancı kuruluşların hatalar yaptığına dair bize bir itiraz yapıldı. Elbette biz bu güçlüğü bilincindeyiz ve yabancı vaizlerin sadece iyi bir başlangıç yapmak ve kısa bir süreliğine genel anlamda olabilecek denetleme ve yönlendirme yapmak için uygun olduklarına inanıyoruz. Fakat asıl başarı ve iş yerli vaizlere düşmektedir. Eğer yerli vaizler daha kapsamlı bir eğitimden geçirilirse, istenen başarı hem daha hızlı hem de daha etkili olacaktır."⁵⁴ Görüldüğü gibi, seyyah bölgede uzun zaman kalmış bir misyoner olarak bu projenin neden başarısız olduğuna dair oldukça detaylı bir tahlil

⁵¹ Lennep, a.g.e., s. 101.

⁵² Erdoğan, a.g.m., s.18.

⁵³ Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *TÜBAR-XIX*. 2006 (Bahar), s.337.

⁵⁴ Lennep, a.g.e., s. 101-102.

yapmaktadır. Bunun nedeninin ise bölgeye kendisi gibi gelen diğer yabancı misyonerlere yol gösterme ve rehberlik etmek olduğu söylenebilir.

5. Amasya'da İpekçilik

Doğal koşulların uygunluğunun yanı sıra Amasya'nın önemli ticaret yollarının güzergâhı konumunda olması, bu ekonomik faaliyete dair önemli bir birikime sahip olması ve buna bağlı olarak atölye tipi sanayi tesislerinin kurulması ipek böcekçiliğini olumlu yönde etkilemiştir.⁵⁵ 16. yüzyılda ipek dokumaları ile ünlenen şehir, İran ipeğinin yasaklanması ile ipek üretimine başlamış ve 19. yüzyılda Avrupalı tüccarların dikkatini çekmiştir. Bölgede görev yapan İngiliz konsolosların raporlarında Amasya'nın ekonomik yapısına dair bilgi verirken dikkatlerini öncelikli olarak çeken şeyin kentte yaygın olarak yapılan ipek üretimi olduğu görülmektedir.⁵⁶ Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin Samsun Konsolos Vekili Richard W. Stevens'in gözlem ve önerilerini içeren raporlarda Amasya'da yapılan ipek üreticiliği ve ipeğin ticari bakımdan taşıdığı öneme dair oldukça detaylı ve zengin bilgiler bulunmaktadır.⁵⁷ Kent bu dönemde, gerek ipek gerekse ipek böceği tohumu üreten ve ihraç eden önemli bir merkez haline gelmiştir.⁵⁸ Ayrıca Amasya ipeğinin kalitesi ve bolluğu ve üretimdeki artış da Avrupalıların dikkatini çekmiştir. Örneğin, 1840 yılında İsviçre tarafından kentte bir ticaret temsilciliği açılmıştır.⁵⁹ Bu doğrultuda, Lennep de, kentte bulunduğu esnada ekonomik olarak yabancıların ilgisini çeken ve kentin iktisadi hayatında önemli bir rol oynayan biri olan ipekçiliğe dair gezi notlarında yer vermiştir.

O, ilk olarak Bay Metz tarafından Bay Krug'un koza halindeki ipeğin satın alma işini gerçekleştirmek üzere Amasya'ya gönderildiğini söyler. Lennep, hidrolik basınç yöntemi ile hacmi azaltılan kozanın buradan Avrupa'ya gönderildiğini ve burada Bay Metz'in sahibi olduğu büyük bir fabrikada ise işlendiğini belirtir. Ona göre, zaman içinde gerek işçilik gerekse su gücü ve yakıt Avrupa'dan daha ucuz olduğundan

---

⁵⁵ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, Vol.6/4, Sonbahar 2011, s. 716.

⁵⁶ Kaya Tuncer Çağlayan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007)*, 1. Kitap, Amasya, 2007, s.314.

⁵⁷ Çağlayan, a.g.m., s.313-325.

⁵⁸ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, a.g.m., s. 715.

⁵⁹ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, a.g.m., s. 721.

işleme işinin Amasya'da yapılmasının daha karlı bir iş olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, ilk olarak Bay Metz bir un değirmeni kurmuş ve sonrasında koza halindeki ipeği eğirmek için bu değirmeni genişletmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte, kentte bulunan Avrupalı ipek tüccarlarının kentteki ipekçiliğin gelişmesine olumlu yönde birtakım katkıları olmuştur. Örneğin, bu batılı tüccarlar ipek kozası üreticilerine bir okka ipek böceği tohumu başına 40 para avans vermekteydi. Ayrıca şehirde eski ipek çıkırıkları ve mancınıklarını da daha modern hale getirmeleri, buharlı koza ayırma havuzları kurmaları kentte ipekçilik için yaptıkları olumlu katkılar arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra batılı tüccarlar Amasya ve çevresinde ipekçiliğin daha modern ve iyi koşullarda yapılabilmesi için batıdan bazı eğitimler de getirtmişlerdir.⁶¹ Seyyahın verdiği bilgilerden, Amasya'daki mevcut koşulların ipekçiliği batılılar bakımından oldukça uygun ve karlı bir hale getirdiği görülmektedir. Bu nedenle, onun bu konuda verdiği bilgiler, kentteki önemli iş kollarından olan ipekçiliğe, özellikle 19. yüzyılda batılıların neden bu kadar ilgi gösterdiğini de anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Devam eden satırlarda, seyyah batılılar tarafından kente İtalya'dan bu işten anlayan ve tecrübeli olan iki yahut üç kişinin getirildiğini ve gelen bu kişilerin işi yerli Hıristiyan ve Türk kızlara öğrettiğini belirtir. Ancak Lennep çok kısa süre zarfında bu işin nasıl yapıldığını kavrayan yerli kızların, yüksek ücret alan bu kişilerin işlerini kaybetmelerine yol açtıklarını söyler.⁶² Seyyahın anlatımlarından, kentte ipekçilik yapan batılıların karlarını maksimize etmek amacıyla işçilik ücretlerinin oldukça düşük olduğu Amasya'da yerli halka dayanarak bu işi yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, Lennep kentte Evanjelist mezhebini yaymak amacıyla yapılan faaliyetlerin batılı müteşebbislerin üretim talebini karşılamaya dönük yahut ticari teşebbüse yönelik ilgilerinin azalmasına sebebiyet verdiğini ve ekonomik çıkarları ikinci plana ittiğini belirtir.⁶³ Bu ifadelerden yola çıkarak, seyyahın bir misyoner olması ve bölge gerçeklerini bilen tecrübeli biri olduğu düşünülürse, batılılar açısından ekonomik çıkarların göz ardı edilerek daha baştan başarısızlıkla sonuçlanması muhtemel olan misyonerlik faaliyetlerinin ön plana geçirilmesini doğru bulmadığı ve bunu sorguladığı görülmektedir.

Seyyah Osmanlı topraklarının değişik noktalarında ikamet etmiş ve Osmanlı

---

⁶⁰ Lennep, a.g.m. s. 95.

⁶¹ Ali Tuzcu, *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Kayseri 2007, s. 159-160.

⁶² Lennep, a.g.e., s. 95.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

toplumunu çok yakından gözleme şansına sahip biri olduğundan, Avrupalıların kentte ekonomik anlamda yaptıkları girişimleri de mercek altına yatırdığı görülmektedir. İlk olarak, Lennep hiç şüphesiz batıların teknik, üretim ve zirai bakımdan sahip oldukları donanım ve beceri düşünüldüğünde yerli halktan daha avantajlı bir konumda olduğunu, fakat batılı girişimcilerin yerli insan ve ülkenin kaynakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamasını ise onlar için bir dezavantaj teşkil ettiğini belirtir. Aynı zamanda, bu topraklarda batılı biri oldukça varlıklı biri olarak düşünüldüğünden, yerli halk açısından kazıklamak için de uygun biridir.⁶⁴ Lennep, Osmanlı topraklarında ticaret yapan Avrupalılar için diğer bir sorunun da bir süre sonra işin yerli tüccarların eline geçmesi olduğunu ve bu durumdan Avrupalı tüccarların şikâyetçi olduklarını aktarır. Örneğin, Avrupa ile daha önce ticaret yapan yabancı tüccarların yerini Avrupa'daki önemli ticaret ve liman merkezlerinde tüm ticareti kısa bir süre sonra tekellerine alan yerli Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar almıştır. Çünkü bu tüccarlar aynı işi Avrupalı tüccarlardan hem daha ucuza yapmakta hem de Avrupalı tüccarlardan daha kurnaz hareket etmektedir. Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar 19. yüzyılda batılı güçlerin izledikleri siyasi faaliyetler neticesinde Himaye (Protégé)⁶⁵ sistemi sayesinde pek çok imtiyaz elde etmişlerdir. Osmanlı gayrimüslim reaya, yukarıda seyyahın da belirttiği gibi, bu durumu, yalnızca Müslüman tüccarların aleyhine olabilecek şekilde değil aynı zamanda kısa bir süre sonra Avrupalıların işlerini de kendi tekellerine almak yoluyla önemli servet kazanma ve zenginleşmek için bir araç olarak kullanmaktaydılar.⁶⁶

Amasya'nın ekonomik yaşamında önemli iş kollarından biri olan ipekçiliği dair 19. yüzyılda bölgeye gelen diğer seyyahlar da bilgi vermektedirler. Örneğin, 1838 yılında kentte bulunan yerbilimci Hamilton da gezi notlarında kentte yapılan ipekçilik hakkında bilgi verir. Ona göre, Amasya'nın önemli ticari üretimlerinden biri ipektir.

---

⁶³ Lennep, a.g.e., s. 95.

⁶⁴ Lennep, a.g.e., s. 102.

⁶⁵ Himaye sistemi bağlamında imparatorluk topraklarında bulunan yabancı devletlerin elçilikleri Osmanlı hükümetinden her bir elçi değişiminde yenilenecek pek çok berat elde etti. Aslında bu beratlar kendi hizmetkârları için verilen beratlardı. Ancak bu elçilikler bunu suiistimal ederek elde etmiş oldukları beratları zengin yerli Rum, Ermeni ve Yahudi reaya satmaya başladı. Böylece beratlılar adı altında ayrıcalıklı bir tüccar sınıfı oluştu bkz. Salahi R. Soneyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993, s. 197.

Kentte yıllık olarak 50.000 okkanın üzerinde ipek üretilmektedir. Üretilen ipeğin bir okkası ise 120 piaster (kuruş) değerindedir.⁶⁷ Yine Hamilton'dan çok kısa bir süre sonra 1840 yılında bölgede bulunan Ainsworth ise Ermenilerin büyük bir kısmının ipek üretiminde çalıştıkları bilgisini verir.⁶⁸

Bununla birlikte, seyyah Avrupalıların devlet tarafından fabrikalar kurmak üzere istihdam edildiklerini ancak devlet adına kısa bir süre iş yaptıktan sonra yerli tüccarların onlardan işi öğrenip kendi tekellerine aldıklarının altını çizer. Ayrıca Avrupalıların Osmanlı topraklarında zirai faaliyetler de yaptıklarını ancak gerek iklim koşullarından kaynaklanan sorunlar gerekse eldeki kıt imkânlar yüzünden başarılı olamadıkları söyler. Fakat gerek küçük arazilere sahip olan ve tüm işi kendileri yapan gerekse yüzlerce iş gücü gerektiren büyük çiftlik ve arazi sahibi olan yerli tüccarlar zirai faaliyetlerde onlardan daha başarılı olmaktadır. Böyle bir ortamda hiçbir Avrupalı müteşebbisin başarılı olma şansı yoktur.⁶⁹ Görüldüğü gibi, Lennep'in Osmanlı topraklarında ticari faaliyetler yapan Avrupalıların başarısız olma nedenleri üzerinde durduğu ve bu nedenleri irdeleyerek önemli bilgiler aktardığı dikkat çekmektedir. Ona göre, tüm bu olumsuzluklara rağmen Anadolu toprakları halen Avrupalı müteşebbisler için oldukça ucuzdur. En önemlisi de, tıpkı eski dönemlerde olduğu gibi nasıl bir Roma vatandaşı olmak her gidilen yerde bir koruma sağlıyorsa, Avrupalı olmak ta Osmanlı topraklarında bir batılıyı baskıdan, adaletsizlikten ve yanlışlardan koruyan bir kalkan vazifesi görmektedir. Ancak Avrupalılar Anadolu toprağını, iklimini ve insanını yeterince tanımadığı takdirde bu alanda yaşanan başarısızlık kaçınılmaz olacaktır.⁷⁰ Seyyahın anlatımlarından Osmanlı topraklarında ticari etkinlikler yapan Avrupalıların oldukça ayrıcalıklı birtakım imtiyazlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lennep, kimi imtiyaz ve ayrıcalıklara sahip olan Avrupalılar bu toprakları daha iyi tanıma yönünde çaba sarf ettikleri takdirde, ticari olarak daha başarılı olabileceklerinin de altını çizmektedir.

---

⁶⁶ Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, K.T.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 54.

⁶⁷ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol.I, London 1842, s.370.

⁶⁸ W. Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Vol. II, London 1842, s.28.

⁶⁹ Lennep, a.g.e., s. 103.

⁷⁰ Lennep, a.g.e., s. 103.

SONUÇ

Son yıllarda artan hızda tarih araştırmalarında birincil kaynak olarak yerini almaya başlayan seyahatnameler, seyahat edilen Şehir yahut b6lgelerin tarihi geçmişini aydınlatmada 6nemli bilgiler içermektedir. Ayrıca bu kaynaklar kimi birincil kaynakların eksik yahut hiç olmadığı durumlarda bilgi vererek 6nemli boşlukları doldurma gibi bir işleve de sahiptir. Elbette diğer kaynak t6rlerinde olduğu gibi gezi notlarında da yer alan bilgiler, kaleme alan kişinin gelmiş olduğu k6lt6r ve din ekseninde bazı 6nyargıları içerebilmektedir. Ancak iyi bir tenkit s6zgecinden geçirildiği takdirde d6nemlerine ilişkin hemen her konuda ilginç bilgiler veren bu gezi notlarının Osmanlı b6lge ve Şehir tarihinin aydınlatılması açısından başvurulması gereken kaynak t6rlerinden biri olduğu s6ylenebilir.

Osmanlı Devleti b6y6k bir g6 olarak ortaya çıktığı ilk d6nemlerden itibaren batılıların ilgi g6sterdiği bir devlet olmuştur. Bu çerçevede, y6zyıllar içinde pek çok seyyah bu devleti ve onun içinde bulunduğu ve yayıldığı coğrafyayı yakından tanımak ve g6zlemlemek amacıyla seyahatler yapmışlar ve bu seyahatler esnasında kendilerine ilginç gelen noktaları kayıt altına almışlardır. 19. y6zyılda Osmanlı Devletinin siyasi, idari, sosyal, k6lt6rel ve ekonomik olarak derin bir değişim ve d6n6ř6mden geçtiği bir d6nem olmuştur. Bu nedenle, farklı amaçlar doğrultusunda Osmanlı topraklarına gelen seyyah sayısında da 6nemli bir artış olduğu g6r6lmektedir. 6rneğin, Ermeniler 6zerinde yaptığı misyonerlik faaliyetleri ile bilinen Lennep, bu doğrultuda Anadolu'nun farklı noktalarına geziler yapmıştır. Hatta Tokat'ta uzun s6re ikamet ederek orada yaşayan Osmanlı tebaası olan Ermenilerin eğitimi ile yakından ilgilenmiştir.

Lennep, bu seyahatleri esnasında Amasya'da da bulunmuş ve kente dair kendisine ilginç gelen noktaları kayıt altına almıştır. Onun 6zellikle Amasya'nın fiziki yapısına dair aktardığı bilgilerin kentin tarihini aydınlatma bakımından kimi katkılar sağladığı s6ylenebilir. Ayrıca seyyah Amasya'da ekonomik olarak 6nemli iş kollarından biri olan ve batılıların yakın ilgi g6sterdiği ipekçiliğe dair de oldukça 6nemli ve detaylı bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca Lennep'in bir misyoner olduğu d6ř6n6ld6đ6nde, kentte yaşayan n6fuzlu batılılar tarafından batıdan Hristiyan n6fus getirilerek Şehirde Protestan mezhebini kurmak ve yaygınlaştırmak amaçlı yapılan faaliyetlere dair de oldukça detaylı ve 6zg6n bilgiler vermesi, o d6nemde batılı g6ler tarafından Osmanlı topraklarında y6r6t6len misyonerlik faaliyetlerine ışık tutması

açısından da önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin görevleri gereği Müslüman Türklere karşı sahip oldukları bazı önyargı ve dini taassup dikkate alındığında, Lennep'in bu konuda daha nesnel davrandığı söylenebilir. Bunda elbette kendisinin Osmanlı topraklarında doğmuş olması, iyi derecede Türkçe bilmesi ve eğitim düzeyinin oldukça yüksek olması gibi bazı faktörlerin rol oynadığı söylenebilir. Dolayısıyla Lennep'in sahip olduğu bu özellikler, gezi notlarında Amasya kentine dair verdiği bilgileri bizim için daha değerli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin (1986), *Amasya Tarihi, Sadeleştirilenler*: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi, (1981), "Amasya", İstanbul, C. I, ss. 407 - 509.
- Ainsworth, W. F., (1842) "Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia", Chaldea and Armenia, Vol. II, London.
- Aktaş, H., (2007) "İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesi", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya.
- Atlan, S., (1970), *Roma Tarihinin Ana Hatları*, I. Kısım, İstanbul.
- Aydın, M., (2006) "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Eylül 2006, ss.80-122.
- Çağlayan, K. T., (2007) "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya, , ss.313-325.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966.
- Gabriel, A., Yinanç M. H., (1993), "Amasya", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. I, İstanbul, s. 392 - 396.
- İbn Batuta Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancı, *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Hamilton, W. J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I, London 1842
- İnalçık, H., (1991), "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII,

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

- İstanbul.
- _____ , (1991), "Murad II", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VIII, İstanbul.
- Kılıç, R., (2006), "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", TÜBAR-XIX., ss.328-342.
- Kıvrım, İ., Elmacı. S., (2011), "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", Turkish Studies, Vol.6/4, ss. 716-728.
- Lennep, V. H. J., (1870), Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, V. I, London.
- Sonyel, S. R., (1993), Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire, Ankara.
- Edward S., (2004), Oryantalizm, Batının Şark Anlayışları, Berna Ünlü (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Strabon, Coğrafya (Geographika), Çeviren: Adnan Pekman, Kitap XII, Bölüm I-II-III, İstanbul 1969.
- Şahin, İ., Emecen F., (1991), "Amasya", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- Şimşirgil, A., (1996), "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XI.
- Tozer, H. F. (1881), Turkish Armenia and Eastern Asia Minor, London.
- Turan, O., (1980), Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul.
- Tuzcu, A., (2007), İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya, Kayseri.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1991), "Eretna", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- _____ (1972), Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara.
- Yıldız, M., (2007), "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sında Amasya", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, I. Kitap, Amasya 13-15 Haziran 2007, ss. 157-166.
- Yinanç, M. H. (1991), "Danişmendliler", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- <http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/samsunamasya.pdf/soz.asp?turku=13939>, 3.9.2015